

Η ΕΘΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΙΑ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

ΤΗΝ ΙΟΝΙΑ ταυτότητα γενικά, αλλά και την ταυτότητα του κάθε νησιού ξεχωριστά και με διαφορετικές χρονικότητες, θα μπορούσαμε να τις ανιχνεύσουμε και στα χρόνια της Βενετοκρατίας, οπωσδήποτε με αχνότερα γνωρίσματα. Η απόβαση των Δημοκρατικών Γάλλων στα Ιόνια Νησιά, στα μέσα του 1797, αλλάζει το βηματισμό της ιστορίας, καταλύοντας την τάξη των πραγμάτων που είχε επιβάλει και διατηρούσε, ακόμη και παρακμασμένη, η Βενετία. Ο ευρωσεισμός της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 καλά κρατούσε και τα Ιόνια Νησιά θα ζούσαν τη νέα πραγματικότητα, καθώς για μια εικοσαετία θα ακολουθούσαν οι μετασεισμοί, που είναι γνωστοί με τα ονόματα: Δημοκρατικοί Γάλλοι, Ρωσοτούρκοι, Επτάνησος Πολιτεία, Αυτοκρατορικοί Γάλλοι, Άγγλοι, Αγγλική Προστασία.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της ιόνιας ταυτότητας, στον πυκνό χρόνο όλης αυτής της μεταβατικής περιόδου, είναι η έκφραση έντονων εθνοτικών στοιχείων με καταλύτη στο φανέρωμά τους τα συνθήματα της ελευθερίας, της ανεξαρτησίας και της αναγέννησης της αρχαίας δημοκρατικής κληρονομιάς, που έσπειραν ο προφορικός, ο γραπτός και ο τυπωμένος λόγος των γαλλικών προκηρύξεων και οι συμβολισμοί και οι παραστάσεις στο δημόσιο χώρο. Όλα αυτά ήταν σύλληψη του Βοναπάρτη για την τόσο αριστοτεχνικά σχεδιασμένη απόβαση των Γάλλων στην Κέρκυρα, με τη σημαία του Αγίου Μάρκου, για μια μετάβαση ανεπαισθήτως από τη βενετική στη γαλλική κυριαρχία. Ο Ναπολέων έδωσε τις σχετικές εντολές τον Μάιο του 1797¹ και οι συνεργάτες του σχεδίασαν την όλη ειστρατεία προνοώντας για τον τομέα της προπαγάνδας να γραφούν και να τυπωθούν στη Βενετία οι προκηρύξεις (γνωρίζουμε μόνο τη μονόφυλλη τρίστηλη, σε ιταλικά, γαλλικά και ελληνικά, του

1. Οι επιστολές του Βοναπάρτη στο στρατηγό Gentili, 26 Μαΐου 1797, και στο διοικητή των γαλλικών ναυτικών δυνάμεων στην Αδριατική, 13 Ιουνίου 1797, δημοσιεύονται από τον Ern. Lunzi, *Storia delle Isole Ionie sotto il regimento dei Republicanì Francesi*, Βενετία 1860, σ. 23-27, μαζί με την πληροφορία για τη συμμετοχή του λόγιου Α.-V. Arnault στο σχεδιασμό, με λόγο στη σύνταξη των προπαγανδιστικών κειμένων. Για όλα αυτά, βλ. Ν.Γ. Μοσχονάς, «Η πολιτική ιδεολογία στα Ιόνια Νησιά κατά τη δημοκρατική περίοδο (1797-1799)», *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 6 (1992-1994), σ. 356. Πβλ. και του ίδιου, «Η έννοια της εθνότητας και η εθνική ιδέα στα Επτάνησα», *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 8 (1999), σ. 391-406.

αρχιστρατήγου Γεντιλί «εις τους κατοίκους των Κορυφών», που τοιχοκολλήθηκε, διαβάστηκε και διαλαλήθηκε από τις 29 Ιουνίου 1797 και μετέπειτα)² και τα φυλλάδια (γνωρίζουμε δύο στα ελληνικά και ιταλικά, και επτά στα ιταλικά).³ Το περιε-

2. *Ελευθερία, Ξυλανθρωπία, Ξισότης, ΞΑ΄. ΞΓεντιλής Ξαρχιστρατήγος Ξδιβιζιονάριος ΞΠροστάζων Ξτη Ξλιβιζιόν Ξου Ξεβάντε Ξεις Ξτους Ξκατοίκους Ξων ΞΚορυφών*. Μονόφυλλο, 51 x 37 εκ. (Γ. Γ. Λαδάς - Α. Δ. Χατζηδημός, *Ελληνική Ξβιβλιογραφία Ξ1796-1799*, Αθήνα 1973, σ. 293-295, αρ. 202, όπου σημειώνεται ότι στο πίσω μέρος του αντιτύπου του Α. Δ. Χατζηδημού υπάρχουν γραμμένες οι βεβαιώσεις των διαλαλητών (ταμπούρων) Αγραφών και Περιθειας Κέρκυρας, με ημερομηνίες 24 Ιουνίου / 5 Ιουλίου 1797 και 2 / 13 Ιουλίου 1797, αντίστοιχα, ότι «εκηρύξα το παρόν αυθεντικόν προκλάμα εις όλα τα χωρία της αυτής πανδιέρας με τον κτύπον του ταμπούρου· εις αγροίκησιν όλου του λαού». Άλλο αντίτυπο στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, από το οποίο δημοσίευσε φωτοτυπία ο Δ. Α. Πετρακάκος, *Κοινοβουλευτική Ξστορία Ξτης ΞΕλλάδος*, Τ. Α΄, Αθήνα 1935, σ. 114-115. Ο Π. Χιώτης, *Σειράς Ξστορικών ΞΑπομνημονευμάτων*, Τ. Γ΄, Κέρκυρα 1862, σ. 573, παρουσιάζοντας την προκήρυξη, σημειώνει ότι περιέχει και τη φράση «Ήδη μετ΄ ου πολύ θέλει διαλάμψωσιν αι αρεταί των Μιλτιαδών και των Θεμιστοκλέων, και αποκατασταθή η Ελλάς εις το αρχαίον μεγαλείον δόξης», η οποία δεν υπάρχει στην προκήρυξη αλλά στα φυλλάδια που τυπώθηκαν την ίδια περίοδο (βλ. εδώ υποσημείωση 3, αρ. 2, 7, 8). Τον Π. Χιώτη ακολούθησαν ο Γεράσιμος Ε. Μαυρογιάννης, *Ιστορία Ξων Ξονίων Ξνήσων Ξαρχομένη Ξω Ξ797 Ξκαι Ξήγγουσα Ξω Ξ815*, Τ. Α΄, Αθήνα 1889, σ. 76, και ο Σπυριδών Μ. Θεοτόκης, *Αναμνηστικόν Ξεύχους Ξτης Ξΐανιονίου Ξναδρομικής Ξκθέσεως, ΞΜέρους ΞΒ΄. ΞΔημοκρατικοί ΞΓάλλοι*, Κέρκυρα 1917, σ. 145.

3. 1. *Lettera del cittadino [Spiridione Palazzol] Scordilli agli abitanti dell'Isola de Levante*, Βενετία, Isidoro Borghi [1797]. [Στο τέλος του κειμένου, σ. 7:] *Corfù 12 giugno 1797, S.N.* (Φ. Η. Ηλιού, *Προσθήκες Ξτη ΞΕλληνική Ξβιβλιογραφία ΞΑ ΞΓραβιβλιογραφικά Ξατάλοιπα Ξτου Ξ΄. Legrand και Ξτου ΞH. Pernot (1515-1799)*, Αθήνα 1973, σ. 265-266, αρ. 212. Θ. Ι. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Ξβιβλιογραφία Ξ(1466 Ξci-1800)*, τ. Α΄ *Αλφαβητική Ξκαι Ξχρονολογική Ξανακατάταξις Ξστο Ξξής: ΘΠ Α΄*] αρ. 584. Είδα αντίτυπο στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη: 183 C 95.16). - 2. [Αβιβλιογράφητο:] *Εισ Ξπολίτης ΞΚεφαλληνιαίος Ξρος Ξτη Ξνωτού Ξατρίδα Ξκαι Ξιλλας Ξνήσους Ξτου Ξεβάντε. Un cittadino Cefaloniotto alla sua patria Ed altre Isole del Levante. Data in Venezia, li 8. Messidor (26. giugno V.S.) Anno primo della Libertà Italiana, Registrato al Comitato d'Istruzione Publica per la sola salvezza della proprietà. Dalle stampe de Cittadino Michele Glichi. 8ο, 15 σ. Το ελληνικό κείμενο έχει στοιχειοθετηθεί με τη γραμματσοσειρά «Φιλοσοφία Α΄» και το λατινικό με «Γραμμών μικρός Β΄». Στη σ. 2: *Ελευθερία, ΞΟμοιότης, ΞΠολίται*. Στη σ. 4: *Libertà, ΞEguaglianza. Cittadini*. Στη σ. 10: *Ομιλία Ξμιας Ξπολίτισσας ΞΒενετής Ξρος Ξτας Ξσυμπολίτισσάς Ξτης*. Στη σ. 11: *Discorso d'una cittadina Veneziana alle sue concittadine*. Biblioteca Estense Modena (ανακοίνωση Αμαλίας Κολώνια). - 3. *Istruzione al popolo di Corfu, de cittadino Antonio Marulli*, Βενετία, Francesco Andreola, [1797], 8ο μικρό, 13 σ. Ο πρώτος λόγος: *Corfù, 24 Jun 1797* Ξ.σ., ο δεύτερος: *Discorso... aggiunto al Comitato alla Polizia, letto dalla Loggia della Municipalità al popolo di Corfù il di 5 luglio v.s. giorno in cui s'eresse l'albero della Libertà*. (Emile Legrand - Hubert Pernot, *Bibliographie Ionienne*, Τ. Ι, Παρίσι 1910, αρ. 545. ΘΠ Α΄ 3784). - 4. [Αβιβλιογράφητο:] *Lettera scritta dal cittadino Giovanni Sicuro dal Zante a suo fratello in Venezia In data 5. Luglio 1797. Venezia 1797. Anno primo della Libertà italiana. Dalle stampe delli Cittadini Casali*. 8ο μικρό, VIII σ. Μαρκιανή Βιβλιοθήκη 183 C 96.42. - 5. [Αυτοψία:] *Il popolo libero di Corfù al cittadino Widman Proveditor General. Venezia 1797. Anno I, della Libertà italiana. Dalle Stampe delli Cittadini Casali. Registrata al Comitato di**

χόμενο αυτών, ίσως και άλλων, εντύπων αναπαράχθηκε στους προφορικούς ρητορικούς λόγους των αξιωματούχων και στις χειρόγραφες εγκυκλίους της διοίκησης και των νέων συμβουλίων και αρχών και, ακόμη, στους εορτασμούς και στις τελετές που οργανώνονταν.⁴ Το εθνικό τυπογραφείο της Κέρκυρας θα λειτουργήσει από την

Publica Istruzione A' sola salvezza della Proprietà. 8ο μικρό, IV^ο. (Αναφορά: Λ.Χ., *E.B.* 1796-1799, σ. 103, αρ. 84. *ΘΠ Α'* 4917· είδα αντίτυπο στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη: 183 C⁹².19). – 6. [Αβιβλιογράφητο:] *Lettera che vien da Milano, mandata dal General Bonaparte Per le Truppe Francesi partite da Venezia per Carfú, e la discrizion dell' unione dell' Isole del Zante, Ceffalonia, e S. Maura, e la parlata che fece il Papà de' Greci al General Gentili.* In Venezia, 1797. Dalle Stampe del Cittadino Cordella. Anno 1. della Libertà Italiana. 8ο μικρό, 4 σ. Στη σ. 4: *Milano 4 Termidoro (1 Agosto) Anno V. Un nostro Cittadino venuto da Palma [...]*. Μαρκιανή Βιβλιοθήκη: 183 C⁹².14. – 7. [Αβιβλιογράφητο:] *Lettera venuta dal Zante, ossia Discorso fatto in pubblico da un cittadino democratizzato di Zacinto, Mostrando la vera felicità del Governo presente.* In Venezia, 1797. Dalle Stampe del Cittadino Cordella. Anno 1. della Libertà Italiana. 8ο μικρό, 4 σ. Μαρκιανή Βιβλιοθήκη: 183 C⁹⁶.24. Το φυλλάδιο φωτοανατύπωσε από αντίτυπό του ο Ντίνος Κονόμος, «Ανέκδοτα και άγνωστα κείμενα της πρώτης γαλλικής κατοχής στη Ζάκυνθο (1797)», *Επτανησιακά Φύλλα*, ΙΑ' 2, 1982, σ. 149-152 και σχόλιο στη σ. 144. – 8. [Αυτοψία:] *Memoria patriótica d'un cittadino del Zante alla sua patria, ed altre Isole del Levante.* [σ. 4:] *Ευθύμησις πατριωτική Ενός πολίτου Ζακυνθίου προς την Πατρίδα του, Και άλλα Νησιά της Ελλάδος.* [σ. 5:] *Memoria patriótica D'un Cittadino, del Zante alla sua Patria, ed altre Isole del Levante.* 8ο μικρό, σ. 3-15, αριστερά ελληνικό, δεξιά ιταλικό κείμενο. Χωρίς τοποχρονολογία αλλά Βενετία, Ιούνιος 1797. Μαρκιανή Βιβλιοθήκη: 183 C⁸⁹.30. Το φυλλάδιο βιβλιογράφησαν οι Δ. Σ. Γκίνης και Β. Γ. Μέζας, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, Τ. Γ', Αθήνα 1957, σ. 415 και αρ. 10023, και το χρονολόγησαν άστοχα: «Εκ του περιεχομένου φαίνεται ότι εγράφη μετά την γαλλικήν κατοχήν, ίσως κατά τας αρχάς της Επαναστάσεως του 1821», σημειώνοντας αντίτυπο της βιβλιοθήκης του Harvard University^{MG}1051.1.15. – 9. *Discorsi pronunciati dal cittadino Zorzi Ricchi li 16, 17 e 19 pratile nella Società patriótica.* Anno primo della Libertà Italiana. A spese delle Società di Publica Istruzione, 8ο, 30 σ. +2 λ. (Legrand-Pernot, *B.I.*, I, αρ. 542. *ΘΠ Α'* 5128). Οι ημερομηνίες αντιστοιχούν με 4, 5 και 7 Ιουνίου 1797 ν.π. Το φυλλάδιο εκδόθηκε στη Βενετία. Ο Κερκυραίος Γιώργος Ρίικης ήταν από τους ιδρυτές της Società Patriótica στη Βενετία με τους Γεώργιο Καλογερά, Κερκυραίο, και Κωνσταντίνο Σιγούρο, Ζακυνθίο. Η Società di Publica Istruzione εξέδωσε και τα φυλλάδια 1, 2, 3, 5. Κατ' αναλογία, η Società Patriótica di Corcira εξέδωσε το 1798 τους λόγους 1797-1798: *Discorsi pronunciati nella Società Patriótica di Corcira [...]* Numero primo. Anno VI [Κέρκυρα 1798]. (Θ. Ι. Παπαδόπουλος, *Ιονική Βιβλιογραφία*, Τ. Α', Αθήνα 1998, σ. 90-92, αρ. 626. Στα γνωστά αντίτυπα ας προστεθεί και της ΕΒΕ, ΒΕΙ *319⁶). Ως προς την αποτελεσματικότητα των φυλλαδίων έχουμε τη θετική σύγχρονη μαρτυρία: *Εφημερίς*, αρ. 53, Βιέννη 3 Ιουλίου 1797, σ. 611. «Εφάνησαν ακόμη εις διαφόρων χείρας μανιφέστα ρωμαϊκά προς τους Κορφιάτας, και τους εγκατοίκους άλλων νησιών, τους οποίους, ανακαλούντες εις μνήμην τους προγόνους των Έλληνας, οίντινες έλαμπον εις τον καιρόν τους ανάμεσα εις τα άλλα Έθνη, καθώς η Ήλιος ανάμεσα των αστέρων, παρακινούσιν ίνα εγνωρίσουσι την γλυκύτητα της ελευθερίας, και να εξυπνήσουσιν από τον λήθαργον, οπού τους επιφορτίζει τας κεφαλάς· οι δε Γάλλοι, οι υπερασπισταί της ελευθερίας θέλουν δώσει χείρα βοηθείας εις ανάστασιν των πεπτωκότων· από τότε εδέχθησαν οι Κορφιάται τους ελευθεροδότας με ανοιχτάς τας αρχάλας.»

4. Μας λείπουν οι καταγραφές και οι εκδόσεις των πράξεων των φορέων και θεσμών που

Άνοιξη του 1798, όταν ο κύκλος του έντονου προπαγανδισμού θα έχει ολοκληρωθεί, γι' αυτό και η αντίστοιχη γνώστη παραγωγή του είναι μικρή.⁵

Παραθέτω κύρια αποσπάσματα, από τα δύο δίγλωσσα φυλλάδια, αρχίζοντας από το *Εις πολίτης Κεφαλληνιαίος προς την αυτού πατρίδα και άλλας Νήσους του Δεβάντε*:

«Ω Πατρίς! οπού τώρα με τοιούτον όνομα δύναμαι τέλος πάντων να σε ονομάσω· το τέλος του ιη' αιώνος σε έχαμεν Ελευθέραν· θέλεις είσαι ευτυχής, διατί είναι συντετριμμένοι αι αλύσεις σου [...] Ημείς δεν πρέπει άλλο να στοχασθώμεν, πάρεξ να παρακινήσωμεν εις τα φρονήματα της αρετής τους Συναδελφούς μας, διά να αποκαταστήσωμεν ευτυχή τον Λαόν και ημάς και [...] διά να στερεώσωμεν την Δημοκρατίαν [...] Ας συστηθούν λοιπόν κοινά Σχολεία, Τυπογραφεία, Ακαδημίες, Διδασκαλίες κοινά, διά να διδάσκεται ο λαός τα αληθή του συμφέροντα, καθώς εσυστήθησαν φρονίμως εις όλας τας ελευθέρους Πόλεις. Κάμετε ότι εις αυτήν την κοινήν διδασκαλίαν να έμβουν ακόμει και οι Ιερείς· διά να ιδή ο Λαός ότι η Θρησκεία συμφωνεί με την Δημοκρατίαν [...] Ας έμβουν προς τούτοις εις την κοινήν διδασκαλίαν σας αι γυναίκες, με την χρεωστικήν ευπρέπειαν· αυταί έχουν μίαν μεγάλην δύναμιν εις την ανθρώπινον καρδίαν και δύνανται να συντρέξωσιν όχι ολίγον διά να εγαρδισώσιν τους άνδρας διά την φύλαξιν της Δημοκρατίας. [...] Θέλετε ιδή τότε να αναγεννηθούν εις τα Ιωνικά Νησιά μας Δημοσθένεις, Πλάτωνες, Θεμιστοκλείς, Μιλτιάδεις, Λεονίδαι και τόσο λαμπροί Πολίται Αθηναίοι, Σπαρτιάται και Ρωμάνοι [...] Τι μας ωφελεί να ήμεθα εις τούτον τον κόσμον σκλάβοι; Είναι καλλιώτερον να αποθάνωμεν, αλλά να αποθάνωμεν Ελεύθεροι. Εγώ επόθουν να μην ακούσω άλλο να προφέρεται από το στόμα των αδελφών μου, πάρεξ ή Δημοκρατία, ή θάνατος· ούτος είναι ο χαρακτήρ του παλαιού Έλληνος, ούτος είναι ο χαρακτήρ του Γένους και τούτο πρέπει να ακολουθήσωμεν».⁶

Μια ανάγνωσή της ελληνικής ιστορίας, με το σχήμα του Διαφωτισμού, τυπώ-

δημιούργησαν οι Γάλλοι στα Ιόνια και των λόγων που εκφωνήθηκαν στις διάφορες περιστάσεις. Ο Ν. Γ. Μοσχονάς, «Η πολιτική ιδεολογία...» ό.π., παρουσίασε τμήμα του αντίστοιχου υλικού από τα Αρχεία Νομού Κεφαλονιάς. Αναμένουμε τη σχολιασμένη έκδοσή των *Processif/Verbalif dellaf MunicipaliatidifCorfu*, που ετοιμάζουν ο Δημήτρης Αρβανιτάκης και ο Νίκος Καραπιδάκης.

5. Γ. Δ. Μπόκος, *Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία στο χώρο της καθ' ημάς Ανατολής (1627-1827)*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997, σ. 95-189, 427-478. Για τον πλήρη κατάλογο των μονοφύλλων του τυπογραφείου της Κέρκυρας, βλ. τη δακτυλόγραφη μορφή της ομότιτλης διατριβής, Αθήνα 1986, σ. 481-523 και ο ίδιος, *Τα μονόφυλλα του κερκυραϊκού τυπογραφείου κατά την περίοδο της γαλλικής κυριαρχίας στα Επτάνησα (1799-1799, 1807-1814)*, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 1998.

6. Έβλ. υποσημείωση 3, αρ. 2, σ. 2, 4, 6, 8.

νεται γιαιπτρώτηφοραίελληνικά, στο φυλλάδιο*Ενθύμησις πατριωτική ενός πολίτου Ζακυνθίου προς την Πατρίδα του και άλλα Νησιά της Ελλάδος*:¹

«[...] η ιστορία των Ελληνικών Δημοκρατιών έγινε των Εθνών το σχολείον. Ευτυχής η Ελλάς, αν μεταξύ των Δημοκρατιών της δεν ήθελε λείψει η συμφωνία και η ειρήνη! [...] Οι Μακεδόνες είθελον συναντήση εις την Ελλάδα την ιδίαν τύχην των Περσών, και ίσως η υπερήφανος Πώμηδεν ήθελε της ισχυρώσει την Ελευθερίαν. Ιδού πού λαμβάνουν αρχήν ητρομεραίς ιδυστυχίαις της, η σκλαβιά της. Το βασίλειον της Κωνσταντινουπόλεως, εσύντρεξει να την αποτελέσει δυστυχής, και εκείνοι οι λαοί, ιοπού πρότερον εβδελύττοντο μειαγριότηται τους Βασιλείς, έκλινον τον τράχηλον εις τους σκληρούς Τυράννους. Τέτοιαι εστάθη έως εδώ η δυστυχής μοίρα της Ελλάδος: Δύοι τυραννικαίς δυνάμεις την εδίαίρεσαν τέλος πάντων, και εσειείγειν ηταιτο κυνήγι του αγρίου Ένετού Λέοντος».⁷¹

Η ταυτότητα της ιόνιας κοινότητας, την οποία επαγγέλλονται στις διακηρύξεις τους οι Γάλλοι, σφραγίζεται σειόλητη μεταβατική περίοδο των μεταπολιτεύσεων και των αλλαγών και εναλλαγών των κυριάρχων, από τις προσπάθειες των κοινωνικών τάξεων να διεκδικήσουν την βελτίωση της θέσης τους: οι ανώτερες τάξεις, βρίσκοντας τρόπους να υπηρετήσουν το σύστημα των κυριάρχων και να προσαρμόσουν με τις λιγότερες απώλειες στις πρωτόγνωρες ανατρεπτικές καταστάσεις που διαδραματίζονται· οι κατώτερες να κερδίσουν κάποιους αναβαθμούς την ώρα των ανακατατάξεων.

Ται συνειδητοποιούμεναι πολιτισμικά χαρακτηριστικά της ιόνιας ταυτότητας, που απαντούν στα ερωτήματα για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον κάθε νησιού, αλλά και όλων μαζί, προβάλλονται και επιβεβαιώνονται στον ιταλικό πολιτισμικό γλαξία, διεκδικώντας την αναγνώρισή τους από τις δομές της παιδείας και του πολιτισμού, των οποίων το συνεχές εξακολουθούν να είναι ενταγμένοι οι Ιόνιοι, αλλά και γιατί οι πολιτικές αλλαγές, που ανατρέπουν και ρυθμίζουν τη ζωή τους, προκύπτουν από τις Συνθήκες των ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Οι διαδοχικοί κυρίαρχοι ίσως δεν θέλησαν και πάντως δεν πρόλαβαν να αμφισβητήσουν το ιταλικό πλαίσιο της ιόνιας πολιτισμικής παράδοσης, όσο και αν, παράλληλαι με την προώθηση της δικής τους κουλτούρας, θαι διακηρύξουν την ανάγκη στήριξης της ελληνικής παιδείας και γλώσσας, παραχωρώντας θεσμούς, χώρους και μέσαι γιαι την βελτίωσή τους.

Η ιόνια ελευθερία που επαγγέλησαν οι Γάλλοι το 1797, παρ' όλης της διαψεύσεις, τις συρρικνώσεις και τα πισωγυρίσματα, ποτέ δεν αναιρέθηκε, αλλά οι κυρίαρχοι φρόντιζαν πάντα να τονίζουν το πλαίσιο λειτουργίας που επέβαλαν, το οποίο δεν ήταν σταθερό, αφού ται Συντάγματα της Επτανήσου Πολιτείας ή της Βρετανικής Προστασίας, τους άφηναν όλα ται περιθώρια για τις δικές τους επιλογές, που

7. 1Βλ. υποσημείωση 8, αρ. 8, σ. 6, 8. 1

εφάρμοζαν σεισυνεργασίαιμε τιςανώτερεςιτάξεις, σεικεντρικό και τοπικό επίπεδο.ι

Από ταιχρόνιαιτηςΕπτανήσου Πολιτείαςιοργανώνεται και θαιδιατηρηθεί μει επεκτάσειςιαλλάικαι συρρικνώσεις, έναισχολικό δίκτυο, ποτέ πλήρες, στοιχειώδους,ι αργότεραικαι μέσησειεκπαίδευσης, γιαιταιαγόρια, ενώιαπό το 1824 θα ιδρυθεί και η ΙόνιοιςΑκαδημία. Από το σύστημαιαυτό θαιμένουν απέξω πολλοί από τουςιγόνουςι των ανώτερων τάξεων, καθώςιθαιπροτιμούν την οικοδιδασκαλία. Επίσης, θαιμένουνι απέξωι ται περισσότεραι αγόριαι τωνι λαϊκώνι τάξεωνι και τωνι αγροτώνι, γιαι τουςι γνωστούςιλόγους. Ναισημειώσω ότι ηιεκπαίδευσηιαυτή, μειτιςιμεγάλεςιελλείψειςι σειμέσαικαι δασκάλουςικαι τιςιατέλειεςιτου εκπαιδευτικού συστήματοςιδεν είναι συμπληρωματική ή ελληνότροπη,ι αλλάιελληνικήι στον κορμό των μαθημάτων,ι μει συμπληρωματικάιμαθήματαικατάεποχή, ιταλικής, γαλλικήςιή αγγλικής.ι

Ηικυρίαρχηι αναφοράιτηςιεπτανησιακήςιεκπαίδευσηςιδενι ξεφεύγει από τουςι μέσουσιόρουςι τηςι νεοελληνικήςι προεπαναστατικήςι και μετεπαναστατικήςι εκπαίδευσηςι, παρόλοι πουι θεσμοθετείται ισαι χρόνιαι τηςι Επτανήσου Πολιτείας,ι στις αρχέςιτου 19ου αιώνα. Αυτή ηι διαπίστωσηι είναι απαραίτητηι γιαιτην κατανόησηι τηςικυρίαρχηςικαθαρεύουσαςι γλωσσικήςιτάσηςικαι ισαιΕπτάνησα, που δεν οφείλεται μόνο στην ακτινοβολίαιτων γλωσσικών επιλογών των λογίων του γένουςικαι αργότεραιτου εθνικού κέντρου, αλλάικαι στιςικοινέςιμήτρεςικαι στιςιεπικοινωνίεςι πουι διαμόρφωνανι τηνι ενιαίαι εκπαιδευτικήι παράδοση.ι Ακριβώςι ισαι Επτάνησαι φαίνεται μεγαλύτερηιηδύναμηιαυτήςιτηςιπαράδοσης, καθώςιάντεξε, στην, πάντωςι υπερτιμημένηι από τουςι μεταγενεστέρους, δύναμηι πίεσηςι των εκπροσώπων τηςι Επτανησιακής Σχολής, για μια γλώσσα δημοτική που θα ξεκινούσε από τη μητρικήι και θα πλουτιζόταν από την ελληνική των αιώνων. ι

Αντίθετα, ηι καθαρεύουσα, όπωςι διαμορφώθηκειαπό τουςι λογίουςι του γένουςι και τηνομοθέτησειο ΑδαμάντιοιςΚοραής, ωςι μέσηιηδό, παραμερίζονταςι τιςιασθηνικέςι φωνέςι των δημοτικιστών λογίων και πραγματευτάδων του ελλαδικού κυρίωςι χώρου, κάποιων Επτανησίων και λίγων Φαναριωτών, θεσμοθετήθηκε ως γλώσσα ι του εθνικού κέντρου. ι

Γιαι ται Ιόνιαι Νησιά, ηιεπί αιώνεςι βενετικήι παρουσίαι είχει δημιουργήσει τουςι παιδευτικούςιόρους, ιδίωςι ισαι ηγετικάι στρώμαται τηςι κοινωνίας, ώστει ναι χρησιμοποείται ωςι πρώτηι γλώσσαι ηι ιταλική και πάντωςι περισσότερο από τηι μητρικήι ελληνική, παρόλο που αυτήι αποδείχτηκε ικανήι στην ενσωμάτωσηι των ξενόγλωσσων, κυρίωςι ιταλικών, όρων που ήταν απαραίτητοι στιςισχέσειςικαι στιςισυναλλαγέςι τηςι πολιτικής, κοινωνικήςικαι οικονομικήςι ζωής.ι

Ταιεθνοτικάιπροτάγμαται των Γάλλων του 1797 δεν εγκαταλείφθηκαν ποτέ και οι Ιόνιοι, αλλάικαι οι κυρίαρχοι, προσπάθησαν ναιστηρίξουν την ελληνοφωνίαικαι την ελληνογραφία, χωρίςι σπουδαίαι αποτελέσματα, μπροστάι στιςι ευκολίεςι τηςι ιταλικήςικαι τιςι εκλεπτύνσεις, που τηςι εξασφάλιζειι ηικουλτούραι τηςι ιταλικήςι χερσονήσου μειτηι μεγάληι πνευματική παραγωγή.ι

Αςι παρακολουθήσουμε κάποιαι από ταιςι τοιχείαιςι τήριξήςικαι υπεράσπισηςι τηςι ελληνοφωνίαςι στη διαχρονία.ι

Απ' όσο γνωρίζω, στα' χρόνια' των Δημοκρατικών Γάλλων, ούτε στα' δικά' τους' κείμενα' ούτε στα' κείμενα' των ελληνικών επιτροπών, που διόρισαν, υπάρχουν περισσότερες' της' μιας' αναφορές' στην ελληνική γλώσσα. Μία' και αυτή στα' ιταλικά και κάπως' αόριστη, σε' κείμενο του προσωρινού Δημαρχείου Ζακύνθου, 5 Οκτωβρίου 1797: «[...] Οι πατέρες' μας, η' γλώσσα, τα' ονόματα, η' θρησκεία, τα' ήθη' μας, όλα' μάς' κάνουν να' αναγνωρίζουμε, ότι δεν ανήκουμε' παρά' σε' μία' και μόνη' οικογένεια' και ότι σε' μία' και μόνη' οικογένεια' μάς' συμφέρει να' ενωθούμε' [...]».⁸

Το Σύνταγμα' του 1800 αγνοεί ακόμη' και την ύπαρξη' της' ελληνικής' γλώσσας'. Η προπαρασκευαστική επιτροπή του Συντάγματος' του 1803 της' Επτανήσου Πολιτείας σημείωνε, «έδει να' ανακληθῆ' ως επίσημος γλώσσα' του κράτους η ευγενής, πλουσία' και' αρμονική' ελληνική' διάλεκτος, διωχθείσα' ένεκα' της' μακροχρονίου' κυριαρχίας' των Βενετών και να' γίνῃ' η' γλώσσα' της' Κυβερνήσεως' και των δημοσίων' υπαλλήλων».⁹ Στο Σύνταγμα όμως του 1803 θεσπιζόταν η' αναβολή στην καθιέρωση' της' ελληνικής: «Από το 1810, κανείς' δεν θα' μπορεί να' εκλεγεί για' πρώτη' φορά' σε' Δημόσιο Αξίωμα, εάν δεν γνωρίζει να' διαβάζει και να' γράφει την κοινή' Ελληνική' γλώσσα του Έθνους. Από το 1820, αυτή η' γλώσσα θα χρησιμοποιείται αποκλειστικά' σε' όλες' τις' δημόσιες' πράξεις».¹⁰

Στη' Δημόσια' Σχολή' Κέρκυρας, που λειτουργούσε' από το 1804 στη' Μονή' Τενέδου, ο παπά' Ανδρέας' Ιδρωμένος' και ο Χριστόφορος' Περραιβός' δίδασκαν την ελληνική γλώσσα, «το πρώτον και δυνατόν μέσον όπου δύναται να' διευθύνῃ' και' ενεργῆ' ευστόχως' προς' μίμησιν των προγόνων, τα' των νέων φρονήματα, είναι η' γνώρισις' της' πατρικής' μας' γλώσσας».¹¹

8. Ν.Γ. Μοσχονάς, «Η πολιτική ιδεολογία...», ό.π., σ. 365. Εγκύκλιος' Δημαρχείου' Ζακύνθου, 5' Οκτωβρίου' 1797, προς' τις' ομόλογες' αρχές' των' Ιονίων' Νησιών' και' των' ηπειρωτικών' πόλεων-βενετικών' κτήσεων. Το κείμενο στα' ιταλικά. Η μετάφραση είναι του Ν. Γ. Μοσχονά'.

9. Κ. Ε. Σολδάτος, «Η εθνική γλώσσα' εις την Επτανήσον. Με μίαν ανέκδοτον έκθεσιν του' Λόρδου' Γκίλφορντ περί της' εισαγωγής της' Ελληνικής' γλώσσης' επιστήμης' εις το' Ιόνιον' Πανεπιστήμιον», *Πρακτικά Β' Παιονίου Συνεδρίου* [1938], *Κερκυραϊκά Χρονικά* 13' (1967)' 88. *Συνταγματικά κείμενα των Ιονίων Νήσων*, επιμέλεια' Α. Δ. Νικηφόρου, Ίδρυμα' της' Βουλής' των' Ελλήνων για' τον Κοινοβουλευτισμό και τη' Δημοκρατία, Αθήνα' 2008, σ. 420. Βλ. και Αλ. Σφοίνη, «Η διαμόρφωση' της επίσημης γλώσσας των Ιονίων», *Πρακτικά Ζ' Παιονίου Συνεδρίου, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2002*, Τ. Α', Εταιρεία' Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα' 2004, σ. 395-411.

10. *Συνταγματικά κείμενα...* ό.π., σ. 462' (άρθρο' 211).

11. Εγκύκλιος των δύο λογίων από 1ης Μαΐου 1804, που απευθύνεται από την Κέρκυρα' προς' τους' Ιονίους' αλλά' και' τους' τουρκοκρατούμενους' Έλληνες' νέους, για' να' γραφούν' στο' σχολείο. Βλ. Γερ. Χυτήρης, «Ένα' άγνωστο κείμενο του Ιδρωμένου και του Περραιβού», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 4' (1955) 58. Στην έντυπη πρόσκληση' εγγραφής μαθητών (Επιστάτης Σχολής Τενέδου, 28 Δεκεμβρίου 1806) καθορίζεται ότι η' γλώσσα' διδάσκεται στα' πρώτα' από τα' τέσσερα' τμήματα: «Πρώτο Τμήμα. Ελληνική του Γένους διάλεκτος' διαιρείται εις τάξεις δύο' εις την πρώτην τάξιν διδασκονται μόνον τα' στοιχεία' της γλώττης' εις την δευτέρα η' πρόδος της αυτής γλώττης. (Διδάσκαλοι Χριστόφορος' Περραιβός. Αιδεσιμότατος Ανδρέας Ιδρωμένος)». (Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, *Ιονική Βιβλιογραφία*, Τ. Α', Αθήνα' 1998, σ. 149, αρ. 928).

Δεν φαίνεται να είχε συνέχεια η πρόταση από τα πελάγη του κλασικισμού του Άγγλου ιερωμένου στην Κέρκυρα George Winnock για την καλλιέργεια της αρχαίας ελληνικής, που δεν συνδέεται με τους Έλληνες αρχαϊστές (Νεόφυτος Δούκας, Στέφανος Κομμηνάτος κ.ά.). Το φυλλάδιο κυκλοφόρησε αγγλικά και ελληνικά: *Πρότασις προς τους νέους τους Έωνας διά να ανορθώσωσι την γλώσσαν της Παλαιάς Ελλάδος*, Κέρκυρα 1816. Υπήρξε κάποια ανταπόκριση στο διαγωνισμό και τυπώθηκε το πρώτο βραβευμένο δοκίμιο.¹²

Στο Σύνταγμα του 1817 τρία άρθρα αναφέρονται στην καθιέρωση της ελληνικής γλώσσας αλλά «μη ούσης ευχερούς της αμέσου πραγματοποιήσεως του σκοπού τούτου, επειδή μέχρι τούδε τα κοινά πράγματα διεξήγοντο εν γένει ιταλιστί»,¹³ θεσπίζονται υποσχέσεις για την εισαγωγή της ελληνικής στα κατώτερα δικαστήρια και προαναγγέλλεται ο νόμος του 1819 που αναγνωρίζει «την ελληνικήν ως μόνην γλώσσαν του κράτους, ουδεμιιάς τότε άλλης επιτρέπεται η εν αντιγράφοις ή άλλαις υποθέσει χρήσις, ειμή της γλώσσης της Προστάτιδος Δυνάμεως, τουτέστι της Αγγλικής».¹⁴ Ο νόμος άρχισε να ισχύει από την αρχή του 1832. Αλλά και η χρήση της ελληνικής στα Ειρηνοδικεία φανέρωσε το ελληνικό, αυτή τη φορά, πρόβλημα της διγλωσσίας: γράφουν στον Αρμοστή το 1819 οι κάτοικοι του χωριού Εγκλουβή Λευκάδας, «και οι μεθοδικές, [οι δίκες κατά τις τακτικές μεθόδους] διατί να μην κρίνονται εις την απλήν γλώσσαν την εδική μας αλλά ή ελληνικά ή φράγκικα».¹⁵

Το 1824, στην επίσημη εφημερίδα του Ιονίου Κράτους, την *Gazzeta delle Isole Ionie*, που τυπωνόταν από το 1810 ως το 1831 μόνο ιταλικά, δημοσιεύεται ένα

12. Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Η “Πρότασις προς τους νέους τους Έωνας” (1816)», *Ο Ερασιστής* 4 (1966) 201-214.

13. *Συνταγματικά κείμενα...* ό.π., σ. 521 (άρθρο 5).

14. *Συνταγματικά κείμενα...* ό.π., σ. 592 (άρθρο 6). Ο Ηλίας Ζερβός Ιακωβάτος, *Η επί Αγγλικής Προστασίας Επτανήσιος Πολιτεία και τα κόμματα*, επιμέλεια και προλεγόμενα Χρίστου Σωτ. Θεοδωράτου, Αθήνα 1969, που γράφηκε κατά την εξορία του συγγραφέα στα Αντικύθηρα (1851-1857) αποτιμά την πορεία των αναβολών της χρήσης της ελληνικής, προβάλλοντας την πολιτική διάσταση του ζητήματος (σ. 35): «Αλλ’ η εθνική γλώσσα δεν εισήχθη ως επίσημος, ειμή μετά 35 έτη, αντ’ αυτής δε ήτο εν χρήσει πανταχού μία παρεφθαρμένη Ιταλική και η λαρυγγόφωνος Αγγλική. Ο δε λαός, ανεξαρτήτως της πολιτικής δουλοπαροικίας του, ήτο και ένεκα της γλώσσης διακεχωρισμένος και ξένος από την κυβέρνησιν, διότι όλαι αι δημόσιαι ταύτης πράξεις και όλιοι οι νόμοι συνετάττοντο και εδημοσιεύοντο εις γλώσσαν άγνωστον εις αυτόν: ήγετο και εφέρετο εις τας Αρχάς αυτομάτως· αλλόγλωσσοι διεπραγματεύοντο και τα ελάχιστα των συμφερόντων του· εδικάζετο ή κατεδικάζετο, χωρίς να δύναται ούτε τους νόμους να εννοήση ούτε την υπέρ ή κατ’ αυτού μεταχειριζομένην γλώσσαν ούτε την απόφασιν, ήτις αφήρει απ’ αυτού την ελευθερίαν ή την ζωήν· εσύρετο ως κτήνος άφωνον εις την σφαγήν».

15. Τρ. Ε. Σκλαβενίτης, «Η εξέγερση των χωρικών της Λευκάδας το 1819», *Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Πρακτικά Η’ Συμποσίου, Ιστορία: Αγροτικές εξεγέρσεις στη Λευκάδα, Πεζογραφία: Χριστόφορος Μηλιώνης, Μουσικολογία: Μάρκος Φ. Δραγούμης*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 31 Ιουλίου, 1-2 Αυγούστου 2003, Αθήνα 2004, σ. 56.

κείμενο, που νομίζω ότι απηχεί τις απόψεις του Γκίλφορντ, ιδρυτή της Ιονίου Ακαδημίας: «Εκείνο που πρέπει να γεμίσει με αληθινήν χαράν κάθε ελληνικήν ψυχήν είναι ότι η νεοελληνική γλώσσα, ωραία και γνησία θυγάτηρ ασυγκρίτου μητρός, είναι το μόνον μέσον με το οποίον δίδονται τα μαθήματα εις το Πανεπιστήμιον. Η γλώσσα αύτη τόσοσ εύπλαστος, τόσοσ γόνιμος, την οποίαν μερικοί από ανοησίαν εσυκοφάντησαν, αποβαίνει τώρα, καθώς η μήτηρ, αφ' εαυτής η γλώσσα των μουσών που επανακάμπουν εις την ελληνικήν γην και συνενούσα την φυσικήν ποικιλίαν των δυνάμεών της με τας βοηθείας της μητρός της πλουτίζεται με όλας εκείνας τας γνώσεις που μέχρι της στιγμής ταύτης παρήχθησαν εκ των φώτων και της φιλοσοφίας της πολιτισμένης Ευρώπης».¹⁶

Η αγγλική διοίκηση δεν ήθελε να γίνονται τα μαθήματα στην ελληνική, προτιμούσε την ιταλική. Στην αρχή του 1827, ο Γκίλφορντ με ένα υπόμνημά του στα ιταλικά προς το γραμματέα της Γερουσίας, ανατέμνει το πρόβλημα της γλώσσας διδασκαλίας στην Ιόνιο Ακαδημία, με αντικειμενικότητα και πολύπλευρες προσεγγίσεις, ώστε η πολιτική απόφαση της διοίκησης να στηρίζεται σε ανάλυση των δεδομένων, καθώς εκδηλώθηκε κίνηση εναντίον της χρήσης της εθνικής γλώσσας, παρόλο που «εξ όλων εκείνων αίτινες ομιλούνται εις την Ευρώπην αύτη είναι ίσως η γλώσσα η καλλίτερον διαμορφωμένη καθ' εαυτήν και η περισσότερον προσηρμοσμένη προς τας σημερινάς περιστάσεις των καθηγητών και των μαθητών, ίνα χρησιμεύση ως γλώσσα ακαδημαϊκή [...] Δεν αρνούμαι ότι η νεοελληνική γλώσσα έχει ολιγωτέραν αφθονίαν επιστημονικών βιβλίων ή εκείναι των καλλιεργημένων κρατών της Ευρώπης [...] Στοιχειώδη βιβλία, σχεδόν διά πάσαν επιστήμην υπάρχουσι μεταφρασμένα υπό των καλλιτέρων [...] τα οποία εξήλθαν από τα πιεστήρια εδώ και πενήντα χρόνια [...]».¹⁷ Οι πρώτοι δεκαέξι καθηγητές που επέλεξε ο Γκίλφορντ (πολλοί από αυτούς είχαν σπουδάσει με υποτροφίες του) μπορούσαν να στηρίξουν τη διδασκαλία στα ελληνικά. Αλλά και η χρήση της ιταλικής δεν έλυσε το πρόβλημα, αφού αρκετοί καθηγητές γνώριζαν ως δεύτερη γλώσσα τη γερμανική ή τη γαλλική. Άλλωστε, υποστήριζε, «Σκοπός του Πανεπιστημίου είναι αναμφιβόλως η μόρφωσις μάλλον των νέων ή η άνεσις των καθηγητών, αλλ' είναι ανάγκη να ομολογηθή ότι εάν οι καθηγηταί θα ήσαν βουβοί, οι σπουδασταί ελάχιστα θα κέρδιζον εκ της μορφώσεώς των».¹⁸

Το τελευταίο του επιχείρημα είναι πολιτικό και στηρίζεται σε στατιστικά στοιχεία: «Είναι πολύ φυσικόν ότι πρόσωπα ηλικιωμένα και ανωτέρας σφαίρας, συνηθισμένα εις την περισσότερον καλλιεργημένην κοινωνίαν της Κερκύρας, δεν κατανοούσι την αλλαγήν την οποίαν τα διαρρεύσαντα τριάκοντα χρόνια από της πτώσεως της Βενετικής Πολιτείας θα έχουσιν εισαγάγει εις τας νήσους ταύτας εκτός της πρωτευούσης. Εκ των τριάκοντα τεσσάρων νέων Κεφαλλήνων, των ει-

16. Κ. Ε. Σολδάτος, «Η εθνική γλώσσα...», ό.π., σ. 92.

17. Κ. Ε. Σολδάτος, «Η εθνική γλώσσα...», ό.π., σ. 95.

18. Κ. Ε. Σολδάτος, «Η εθνική γλώσσα...», ό.π., σ. 96.

κοσιεπτά! Ιθακησίων, των δεκατριών Ζακυνθίων, φιλόλογων [=φοιτητών] του Πανεπιστημίου, χωρίς! να! υπολογισθώσιν οι πολυπληθείς! έφηβοι [=μαθητές! Προπαρασκευαστικής! Σχολής] εκ των νήσων εκείνων, ελάχιστοι είναι όσοι έχουσι περισσότερο από ελλιπή! τινά! γνώσιν της! ιταλικής.! Έξω αυτών τούτων των πυλών της! Κερκύρας! η! ιταλική ελάχιστα! κατανοείται εις! το Μανδουίκιον και εις! την Γαρίτσαν! και καθόλου εις! τον Ποταμόν».^{19!}

Στο εσωτερικό της Ιονίου Ακαδημίας! οι μάχες! δίνονταν σε μικρότερη κλίμακα.! Η κοινή νεοελληνική γλώσσα της! μέσης! οδού του Αδαμαντίου Κοραή υποστηριζόταν! αποτελεσματικά! από τους καθηγητές της! φιλολογίας, τον Κωνσταντίνο Ασώπιο, τον! Χριστόφορο Φιλητά! και τον Νεόφυτο Βάμβα, ακόμη! και τον Ανδρέα! Κάλβο. Υπήρχαν και εκείνοι που δίδασκαν στα! ιταλικά. Υπήρχαν και οι δημοτικιστές, λίγοι εναντίον όλων, που πρέσβευαν ότι η! φυσική γλώσσα! του Αθ. Χριστόπουλου, του Γ.! Βηλαρά, του Αθ. Ψαλίδα! και του Δ. Σολωμού, μπορούσε να! αντικατασταθεί στην καθαρεύουσα! αλλά! και στην ιταλική και στη! διαιώνιση! της! ιταλοφωνίας. Ανάμεσά! τους! και ο ελληνοφώνος! Ιταλός! Gaetano Grassetti, που υπερθεμάτιζε: «Σε! όλην την Ευρώπη! δεν βρίσκει! ίσως χώρα, όπου από τη! μια ως την άλλη άκρη να εκτείνεται η! ίδια διάλεκτος με τόσο εύρος».²⁰ Το παιχνίδι θα το κερδίσει η ιταλική όταν πολλοί! από τους! αρχικούς! δεκαέξι καθηγητές, που επέλεξε! ο Γκίλφορντ! για! ένα! ελληνικό! πανεπιστήμιο, θα! φύγουν, θα! παυθούν ή θα! πεθάνουν και θα! αντικατασταθούν!.

Ανάχωμα! σε! αυτή την ακαδημαϊκή στρέβλωση! στάθηκε! ο Ανδρέας! Μουστοξύδης, με την έκθεσή του ως νεοδιόριστου Άρχοντος της! Εκπαιδευσεως, το 1834! «Ο! έρωσ! της! Πατρίδος! συνήθως! μεγαλύνει τας! οικιακάς! δόξας! και! ημείς! τας! εξευτελίζομεν. Πότε θέλομεν παύσει να! ήμεθα! ξένοι μεταξύ του λαού! Πότε θέλομεν! ξαναγίνει Έλληνες! Μας! το διατάσσει όχι μόνον το Σύνταγμα, μας! το διατάσσουν! συμφέροντα, αιδώς, θρησκεία, τιμή! Εάν η! φιλολογία! θέλει διδάσκεισθαι ιταλιστί!, τότε! θέλομεν κάμει βήματα! οπισθοδρομικά! [...].»²¹ Στο! Υπόμνημά του! (*Prome-*

19! Κ. Ε. Σολδάτος, «Η εθνική γλώσσα...», ό.π., σ. 96. Ενδιαφέροσα! για! το θέμα! μας είναι η! άποψη του Γκίλφορντ για τα! αίτια διατήρησης της ιταλικής: «Είναι αληθές ότι εντός των τειχών η! επίδρασις των Δικαστηρίων και των Δημοσίων υπηρεσιών την συγκατατούσι και ότι η! εκ της Ιταλίας! μετανάστευσις πολυαριθμού ομάδος ασημάντων λογίων εκόμισεν εις την πόλιν ταύτην την! χρήση! της γλώσσης των με όλην την ποικιλίαν των διαλέκτων αυτής από του Βεργάμου μέχρι της! Καλαβρίας. Αλλά! τούτο είναι παρασικόν και το αποτέλεσμα! αυτού δεν υπήρξεν ισχυρόν μέχρι! σημείου! καθ'! ο! επιστεύθη»!.(σ.!96-97)!.

20. Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Η Δημοτική στην “Ιόνιο Ακαδημία”. Τα μαθήματα Φυσικής του! Σταματέλου! Πυλαρινού,!1827»,! *Ο Ερασιστής* 13! (1977)!122.! Η! επιστολή! του! Grassetti στον! Στ.! Πυλαρινό δημοσιεύτηκε! στην! *Gazzetta degli Stati Uniti delle Isole Ionie (Gazzetta Straordinaria*, αρ. 516, 5/17.XI.1827, 5) και αναδημοσιεύτηκε! από τον Σπ. Ι. Ασδραχά: σ. 128-129. Νεότερη! μελέτη: Στ. Πριόβολου, «Το πρόβλημα! της διαμάχης για! τη! γλώσσα! στην Ιόνιο Ακαδημία»,! *Πρακτικά Η' Διεθνούς Πανιόνιου Συνεδρίου, Κύθηρα 21-25 Μαΐου 2006*, Τ. IV Β',! Κύθηρα,! Εταιρεία! Κυθηραϊκών! Μελετών,! Αθήνα,! 2009,! σ.!299-312!.

21! Αγ.! Νικοκάβουρα,! *Ο Ανδρέας Μουστοξύδης και η παιδεία!* Κέρκυρα! 1965,! σ.! 85! Το!

moría) στην αγγλική κυβέρνηση το 1839 είναι οξύτερος: «Ο λαός είναι ελληνικός, η γλώσσα του είναι η ελληνική, η γλώσσα των πατέρων του, η γλώσσα των αισθημάτων του [...] έτσι για τριάντα ανθρώπους που ψελλίζουν τα ιταλικά, θυσιάζεται η εθνική δόξα και τα συμφέροντα σχεδόν διακοσίων χιλιάδων ανθρώπων».²²

Τα στατιστικά στοιχεία που είχε στη διάθεσή του δεν του επέτρεπαν να αμφιταλαντεύεται, έστω και αν ήταν από τους κύριους εκπροσώπους των Ιονίων στο ιταλικό πολιτισμικό συνεχές. Από τις 210.000 των Ιονίων μόνο σε 100 υπολογίζονταν εκείνοι που ήξεραν τέλεια την ιταλική, 1.000 που γνώριζαν καλά την ιταλική και 6.000 που γνώριζαν πλημμελέστατα και τις δύο γλώσσες. Οι υπόλοιποι, πάνω από 200.000, γνώριζαν μόνο τη νεοελληνική. Παρόλο που γνώριζε ότι θα ενοχληθούν οι φίλοι του Ιταλοί και οι Έλληνες ιταλογράφοι, ήταν κατηγορηματικός: «Εάν πράγματι θέλουμε να ελευθερώσουμε τα πνεύματα από τη δουλεία των καιρών και τις συνήθειες και να [τα] στρέψουμε στη χρήση της μητρικής γλώσσας, η μελέτη της ιταλικής είναι περισσή...».²³

Δέκα χρόνια αργότερα, ο Niccolò Tommaseo, εξόριστος από το 1849 στην Κέρκυρα, συνειδητοποιούσε, με πολλή πικρία και οδυνηρές προσωπικές εμπειρίες, ότι η μεταβατική εποχή μετά το 1797 αποκτούσε τώρα, χάρη στις αποφάσεις των νεότερων γενεών, στο πλαίσιο εθνικών εξάρσεων και θρησκευτικών ευαισθησιών, χαρακτηριστικά αποκοπής από τη βενετική κληρονομιά, που επεκτεινόταν και σε ολόκληρο τον ιταλικό κόσμο, με κορωνίδα την άρνηση της ιταλοφωνίας και, επομένως, το τέλος του πολιτισμικού ιταλικού συνεχούς. Η διαπίστωση, μάλιστα, ότι εγκατέλειπαν την ιταλική για την κοραϊκή καθαρεύουσα και όχι για τη δημοτική αύξανε την πικρία του.²⁴

κρατικής χορηγίας περιδικό *ΙόνιοςΔΑνθολογία*, που εκδίδει ο Α. Μουστοξύδης το 1834, δημοσιεύει τα κείμενα και στις τρεις γλώσσες: «Εις την Ιόνιον Ανθολογίαν, ως προηγέθη, καταχωρούνται πονήματα γεγραμμένα εις οιαδήποτε των τριών γλωσσών, τας οποίας ευκολώτερον εννοεί ο λαός των Νήσων τούτων. Ήγουν εις την νεοελληνικήν, διότι είναι πάτριος· εις την Αγγλικήν ως γλώσσαν έθνους, με το οποίον είναι διά πολιτικών δεσμών σφιγκτά ηνωμένος· εις την ιταλικήν τέλος, ως γλώσσαν εκ της μακράς χρήσεως κατασταθείσαν ήδη γενικώς συνήθη και αξιοσύστατον ενταυτώ διά την ανεξάντητον ύλην και την μοναδικήν κομψότητα της φιλολογίας της». (*ΙόνιοςΔΑνθολογία*, Α', αρ. 1, Ιανουάριος 1834, σ. 3).

22. Α. Μουστοξύδης και Αιμ. Τυπάλδος, *Αλληλογραφία 1822-1860*, επιμέλεια Δημήτρης Αρβανιτάκης, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη – Κότινος, 2005, σ. 104 (Εισαγωγή Δ. Αρβανιτάκη).

23. Αγ. Νικολάβουρα, *Ο Ανδρέας Μουστοξύδης...*, ό.π., σ. 86.

24. Δημ. Αρβανιτάκης, ό.π., σ. 792. Niccolò Tommaseo, *Il supplizio d'un Italiano in Corfù*, Φλωρεντία 1855, σ. 187-209. Επανεξέδοση: Introduzione e note di Fabio Danelon con uno studio di Tzorzis Ikonou, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Βενετία 2008. Οι μελέτες του Δημήτρη Αρβανιτάκη με βοήθησαν στην κατανόηση πτυχών των ιδεολογικών φαινομένων των Ιονίων κατά τη διαδοχή των κυριαρχιών: της επτανησιακότητας στο πλαίσιο του ιταλικού πολιτισμικού συνεχούς και των εσωτερικών τοπικοτήτων των νησιών: «Θεός, μήμη, ιστορία: στοιχεία για τη μελέτη της βενετικής κυριαρχίας στο Ιόνιο», *Ταΐστορικά*, τ. 35 (Δεκ. 2001) σ. 259-282 και «Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στο Ιόνιο κατά τον δέκατο ένατο αιώνα», *Ταΐστορικά*, τ. 46 (Ιουν. 2006) σ. 15-24.

Ο ιδιωτικός λόγος για το θέμα της γλώσσας μοιάζει πιο γοητευτικός, τα διλήμματα όμως είναι διχαστικά και αδιέξοδα. Ο Εμμανουήλ Γεωργίου Θεοτόκης (1777-1837) δημοσιεύει το 1826 τη μαρτυρία του στα γαλλικά: «Εθνική γλώσσα είναι η ελληνική. Στην πόλη συνήθως μιλούν τη βενετική διάλεκτο. Πρόσφατα αρχίζουν να μιλούν τα γαλλικά και τα αγγλικά. Τα τρία τέταρτα των κατοίκων δεν καταλαβαίνουν και δεν μιλάνε παρά τα ελληνικά. Μια σοβαρή προκατάληψη είναι η ψεύτικη ντελικατέσσα που συναντά κανείς στους ευγενείς και τις κυρίες (εκτός από μερικές προσωπικές εξαιρέσεις), να παραχωρούν την ελληνική γλώσσα στο λαό και να προτιμούν μια εξεζητημένη γλώσσα, προερχόμενη από το τοπικό βενετικό γλωσσικό ιδίωμα, πεπεισμένοι ότι στα ελληνικά του τόπου πολλοί όροι και εικόνες αντιστοιχούν αποκλειστικά στα λαϊκά ήθη και καθόλου στους τρόπους και το χαρακτήρα της ανώτερης τάξης. Αυτό το λυπηρό λάθος είναι ολέθριο για τα βασικά συμφέροντα του τόπου. Διότι δεν μπορεί να υπάρξει πατρίδα χωρίς εθνική γλώσσα [...]. Οι Μποτσαραίοι και οι Κανάρηδες το ξέρουν αυτό καλά, και χρησιμοποιούν αυτή τη γλώσσα για να εμπνεύσουν τη νίκη σε άνδρες που, για να διεκδικήσουν τη γενέθλια γη τους, δεν μπορούσαν πλέον να δέχονται άλλες λαβωματιές παρά επάνω στις αιμορραγούσες ουλές απ' αυτές που είχαν προκληθεί για τον ίδιο λόγο. Δεν είναι αυτό αρκετό για να φιλοδοξούν να τη μιλούν κι οι συμπατριώτες τους οι Ιόνιοι, στις περιπτώσεις μάλιστα που δεν υπήρξε καθόλου στολισμένη με ξενόφερτους όρους».²⁵

Η μαρτυρία του Βαβαρού ακόλουθου του Όθωνα Λουδοβίκου Steub, περιηγητή στο άστυ της Κέρκυρας το 1836, προσθέτει ένα νέο στοιχείο: οι Επτανήσιοι προσβλέπουν στο εθνικό κέντρο και ετοιμάζουν τους τίτλους τους. «Ενταύθα εύρηγται και αι κατοικίαι των Κερκυραίων κομήτων, μαρκησίων και ιπποτών, οίτινες είναι μεν Έλληνες το γένος, αλλ' εξυμνούσιν εν κακή ιταλική γλώσση τους αποιχόμενους καλούς της Βενετοκρατίας χρόνους και αγωνίζονται ν' απομιμηθώσι τα λεπτά ήθη του παρελθόντος αιώνος. Αλλά πολλοί μετέβαλον ήδη τρόπον του σκέπτεσθαι,

Από τη δική μου ερευνητική εμπειρία, η ανίχνευση της λευκαδικότητας στα δημοσιεύματα (1814-1825) του ιταλογράφου Δημήτριου Πετριτσόπουλου, με αναφορά στα ακαδημαϊκά ιδρύματα της Ιταλίας και στους Επτανήσιους φιλόστορες, και στα ελληνόγλωσσα δημοσιεύματα (1851-1881) του Ιωάννου Σταματέλου, που αναφέρεται περισσότερο στη λογισσύνη του εθνικού κέντρου και λιγότερο στην επτανησιακή, μου έδωσε για αφετηρία το λευκαδίτικο παράδειγμα αναζήτησης και συγκρότησης τοπικής ταυτότητας, της λευκαδικότητας, κατά την πορεία στην ιόνια οδό, από την ιταλοφωνία στην ελληνοφωνία, από το ιταλικό πολιτισμικό συνεχές στην ιδεολογία του εθνικού κέντρου. Βλ. «Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881). «Ο λόγιος και ο δάσκαλος. Τα δημοσιεύματα. Τα κατάλοιπα. Τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης του». Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Πρακτικά ΙΑ' Συμποσίου, Ποίηση: Γιώργος Σεφέρης, Ιστορία - Φιλολογία: Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881), Νικόλαος Ι. Σταματέλος (1861-μετά 1901), Βασίλειος Ι. Σταματέλος (1869-1945), Περιβάλλον και Οικονομία: Η ανάπτυξη της Λευκάδας*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 17-19 Αυγούστου 2006, Αθήνα 2007, σ. 63-142.

25. Εμμ. Θεοτόκης, *Η Κέρκυρα στις λεπτομέρειές της (αρχές 19ου αιώνα)*. «*Détails 'sur Corfou, Corfou 1826*», μετάφραση και σχόλια Λουκιανού Ζαμίτ, Κέρκυρα 2004, σ. 135, 137.

επειδή θα θίγονται φανερόν, ότι το γένον έχον ούτ' επικερδής δύτ' αξιοπρεπής είναι της μίμησις της γλώσσης και των ηθών [της Βενετίας, μιας] επαρχιακής αυστριακής πόλεως. Ούτοι δ' άρχονται ήδη ζητούντες άλλα πρότυπα και επιδεικνύοντες τους περί ελληνικής καταγωγής τίτλους αυτών.»²⁶

Η συνταγματική επιταγή για την θαθιέρωση της ελληνικής στο δημόσιο βίο στην αινα από αναβολή σε αναβολή, παρόλο που, από το 1831, η *Gazzeta Ionia* θα κυκλοφορεί με πρώτη γλώσσα την ελληνική. Το 1833 θα ακουστούν θερμά λόγια για την ανάγκη θαθιέρωσης της νεοελληνικής γλώσσας από τον Αρμυστή (1832-1835) *G. G. Nugent* στην ομιλία του στη Νομοθετική Συνέλευση στις 6.3.1833: «Δεν είναι βέβαια πλέον ασυμβίβαστον κατά τας αρχάς του, πλέον άδικον εις τα αποτελέσματά του [Συντάγματος] παρά το να καθυποβάλλεται ο λαός εις εγκληματικήν κατηγορίαν, γραμμένην ή εκφρασμένην με γλώσσαν, την οποίαν δεν καταλαμβάνει». Και η απάντησή στις 26.3.1833 του Προέδρου Άγγελου Κόνδαρη: «[...] η γλώσσα των προπατόρων μας, η γλώσσα μας, ευρέθη έξωρισμένη από τους νόμους, από την Κυβέρνησιν, και από κάθε κλάδον διοικήσεως. Τοιουτοτρόπως αυτή καθυβρίσθη και μαζί ήε αυτήν το όνομά μας, και ο εθνικός μας χαρακτήρ από τους ξένους δεσπότας μας, αυτή όμως υπήρξε πάντοτε η γλώσσα μας, επειδή υπήρξαμεν πάντοτε Έλληνες καθώς και είμεθα [...]». Η θρησκεία μας, και η γλώσσα μας, Μιλόρδ, εσχημάτισαν το κέντρον της ενώσεώς μας εις τας πολιτικές δυστυχίας μας. Αυτά στάθησαν η σημαία μας και η σστολή μας». Με την επικλήσιν «προσοδοκήτων δυσκολιών» αναβάλλεται η εισαγωγή της ελληνικής στην ηρηνοδικεία και στις ατάτερες σουνικές αποθέσεις. Το 1835. Το 1836 επεκτείνεται και στα ανώτερα δικαστήρια και προκηρύσσεται βραβείο για τη συγγραφή ιταλοελληνικού λεξικού νομικών όρων και φράσεων (πρόκειται για το *Διερμηνήριον νομοτεχνικόν* του Ανδρέα Βλαντή και του Ιωάννη Δικονομίδη, του 1840) και αρχίζει η διαδικασία της μεταφρασής του Ποινικού Κώδικα της Ποινικής Δικονομίας. Μετά την παραχώρηση της ελευθεροτυπίας το 1849, προχώρησε και η θαθιέρωση της ελληνικής στα δικαστήρια από το τέλος του 1851 και στην εκπαίδευση από τον Οκτώβριο του 1849, με την αλληρόσ άρθρο σε απόφαση της Η' Γερουσίας: «Πάσα δημοσία πράξις ιταλιστί γεγραμμένη θέλει θεωρείσθαι άνομος και μη ισχύσιν από 31 Δεκεμβρίου 1851». Αντίστοιχα, για τη Βουλή: «Όλα ασυχόν εκφραζόμενα παρά σινων ιταλιστί να σράφονται εις τα πρακτικά ελληνιστί».²⁷

26. Σλουδοβίκος *Staub*, Η *Κέρκυρα* (1836), *Σοτία* 19 (1885) 767. Απόσπασμα μεταφρασμένο από τον **Α, του έργου *Bilder aus Griechenland*, τ. I-II, *Ξεψία* 1841 και 1885.

27. Στο κείμενο του Νούγεντ: *Εφημερίς Έκτακτος, Κορφοί 7 Μαρτίου 1833 E.N. Ομιλία [...] Μεγάλου Αρμυστή [...] ΧΘ. Ι. Παπαδόπουλος, Ποινική Βιβλιογραφία, Σ.π., Σ. 347-348, Σρ. 2064*. Στο κείμενο του Άγγ. Κόνδαρη: *Εφημερίς Έκτακτος, Κορφοί 18 Μαρτίου 1833 E.N. Ομιλία Εκφωνηθείσα τας 16 Μαρτίου 1833 E.N. από τον [...] Άγγελο Κόνδαρη [...] Στο Σδιον, Σ. 350-352, αρ. 2065*. Για τις άλλες αναφορές: Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Εθνικό φρόνημα, γλώσσα και δίκαιο στο Σόνιο Κράτος πριν την ενσωμάτωσιν», *Στο Ιόνιο Κράτος 1815-1864, Πρακτικά του*

Η έκκληση ενός πληρεξουσίου της Ζακύνθου στη Βουλή το 1849 να του επιτραπεί να αγοράσει ιταλικά, φωτίζει πολυδιάστατα το καθυστερημένο μεγάλο βήμα, ακαίτοι ενθέρμως επιθυμεί την καθολική επέκτασιν της εθνικής γλώσσας ομολογεί κατά δυστυχίαν την ανικανότητά του εις το να την λαλεί ελευθέρως, καθόσον δεν έλαβεν αιτίας να γυμνασθεί». ²⁸ Άλλος πληρεξούσιος είναι περισσότερο αισιόδοξος: «Κατά τους παρελθόντας χρόνους η Έλληνική γλώσσα ενομιζέτο αλλότριος και αυτός ο ίδιος, κατά την πρώτην αγωγήν του, επεπλήττετο πικρά εις το σχολείον όταν ετόλμα να μεταχειρισθή την πάτριον γλώσσαν, μολοντούτο συναισθανόμενος ότι εις τας φλέβας του καθενός ημών τρέχει αίμα Έλληνικόν ότι μιά μόνον επίμονος θέλησις εχρειάζετο εκ μέρους μας για να επαναφέρωμεν και να επεκτείνωμεν την χρήσιν της γλώσσας, απεφάσισε να εκφράση τας ιδέας του ελληνοστί, τας οποίας η διατριβή του εις τας Ακαδημίας της Ιταλίας, και η πολυχρόνιος της Ιταλικής γλώσσας σπουδή και χρήσις, τον ηνάγκασε να τας συλλαμβάνη και να τας χρωματίζη Ιταλιστί, πράγμα λυπηρόν εις τον Έλληνα, αλλά κατά δυστυχίαν κοινώτατον εις ημάς και μάλιστα εις πολλούς των Νεστόρων του βήματος αλλά... μετ' ολίγον χρόνον το λέγειν μας θα εξελληνισθή επί το κρείττον και θα αποπλυθή το στίγμα του ξενισμού». ²⁹

Ο Αρμυστής Ουάρδος, το 1853, δεν εκφωνεί το λόγο του στη Βουλή, τον κρατά στα χέρια του αγγλικά και ο γενικός εισαγγελέας διαβάξει μετάφραση στα ελληνικά (*Εφημερίς Έκτακτος*, Κέρκυρα, 5/17.10.1853). Από τον ίδιο χρόνο δεν υπάρχει η ιταλική γλώσσα στην *Gazzeta Ionia*, την *Εφημερίδα Ιονική*.

Η εφημερίδα *Πατρίς*, όργανο των μεταρρυθμιστών στην Κέρκυρα, στο πρώτο της φύλλο στις 15 Ιανουαρίου 1849 δημοσίευσε βίαιη επίθεση στην ιταλική γλώσσα «ως δυσφύλακτον μίasma, το οποίον μετέδωσαν οι Βενετοί εις το εκλεκτόν μέρος της κοινωνίας μας».

Η συμμετοχή των Ιονίων στο ιταλικό πολιτισμικό συνεχές προϋπέθετε τη συνέχισή των ουσιαστικών ιταλικών σπουδών μέσω της οικοδοδασκαλίας για τη

Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας (Κέρκυρα, 21-24 Μαΐου 1988), επιμέλεια Π. Μοσχονά, Αθήνα, Κέντρο Μελετών Ιονίου, 1997, σ. 359-383.

28. Ν. Παναζόπουλος, «Εθνικό φρόνημα...», ό.π., σ. 364-365. Ο πληρεξούσιος Ζακύνθου ήταν ο Κωνσταντής Βολτέρρας Μαρτινέγγος και η συνεδρίαση της Βουλής διεξήχθη στις 2 Απριλίου 1849.

29. Ν. Παναζόπουλος, «Εθνικό φρόνημα...», ό.π., σ. 371. Ο βουλευτής ήταν ο Αναστάσιος Τυπάλδος Έυδιός. Στις 10.10.1848, η επίθεση από την εφημερίδα *Ο φίλος του Λαού* (φ. 568) της Αθήνας ήταν ολομέτωπη: «οι Ιόνιοι δεν είναι Έλληνες, διότι γλώσσαν δεν έχουσι, στερούνται δε και θρησκείαν και ήθη». Η απάντησή ήλθε αμέσως, βλ. στο Μιχ. Σ. Ιδρωμένος, *Η εθνική γλώσσα εις την Επτάνησον*, Κέρκυρα 1849, σ. 7-8: «Οι Λαοί όλοι της Επανήσου, από Κερκύρας μέχρι Κυθήρων και της εξοχής και των πόλεων, μητρικήν γλώσσαν έχουσι μόνην την Έλληνικήν και αυτά τα παμπάλαια του ενετισμού λείψανα, εάν κανέν έτι σώζεται, δεν αγνοούσι την γλώσσαν».

στοιχειώδη και μέση εκπαίδευση και τις σπουδές στα πανεπιστήμια της Ιταλίας, που εξασφάλιζαν τα υψηλά εισοδήματα των ανώτερων τάξεων, αλλά και τα αγροτικά εισοδήματα, για να θυμηθούμε τη μαρτυρία της εποχής για τη σχέση της σταφίδας με τα επαγγέλματα και τους δοτόρους. Όλοι αυτοί οι ιταλοσπουδασμένοι που γυρίζαν στα Επτάνησα, θα συνέχιζαν την ιταλοφωνία, την ιταλογραφία και τις σχέσεις με την Ιταλία.³⁰

Η διατήρηση αυτής της στενής σχέσης των Επτανησίων με την ιταλική γλώσσα και παιδεία, φανερώνει ότι τα πολιτισμικά φαινόμενα έχουν αργότερους και γι' αυτό αποτελεσματικότερους για την επιβίωσή τους ρυθμούς προσαρμογών και αντέχουν στις πολιτικές μεταβολές, ακόμη και στις ιδεολογικές, και όταν εκλείψει το παλιό πολιτικό και ιδεολογικό κοσμοείδωλο, όπως έγινε στην περίπτωση μας με την κατάλυση της βενετικής κυριαρχίας. Βέβαια, στην περίπτωση των Επτανήσων οι διάδοχες κυριαρχίες δεν αμφισβήτησαν την ιόνια ελευθερία ευθέως και δεν προσάρτησαν πολιτικά τα Επτάνησα, αλλά βρήκαν τρόπους να τους στερήσουν κάθε δυνατότητα διεκδίκησης ανεξαρτησίας και αυτοδιάθεσης, που θα τους επέτρεπε να συγκροτήσουν το δικό τους ιδεολογικό χάρτη. Οι Επτανήσιοι θα τοποθετούνται ατομικά και ταξικά απέναντι στα μεγάλα ιδεολογικά κινήματα, με κύριο αυτό της αρχής των εθνοτήτων, αλλά θα γνωρίζουν ότι η πολιτική τους τύχη εξαρτάται από τις θελήσεις των κυριάρχων και των δυνατών του κόσμου και, κυρίως, από τις εξελίξεις του ελληνικού ζητήματος και μάλιστα μετά τη βαθιά τομή της Επανάστασης του 1821, έστω και αν η έκβασή της δεν στάθηκε ικανή να επηρεάσει άμεσα τις δικές τους τύχες.

Η μη δημιουργία νέου ιδεολογικού πλαισίου από τους Επτανησίους, που βρίσκονται σε κατάσταση αναζήτησης πολιτικών προσανατολισμών, είναι σε αντιστοι-

30. Ο λόγος του Αντώνιου Φατσέα (1821-1872) είναι χαρακτηριστικός: «[...] εις τον ίδιον καιρό η τιμή της σταφίδας εξ αιτίας της επανάστασης άξιζε, τα αντικείμενα του λούσου, μεγάλους δασμούς και δεν είχαν και δεν έχουν, για να εμβαίνουν περισσότερο, και έτσι, καθώς βλέπετε, το πρώτο χέρι εις τα λούσα το εδώναν τα επαγγέλματα, και η σταφίδα το εβοήθησε. Μα τα επαγγέλματα εφέρον και τους δοτόρους, και αυτοί εκεί οπού εφέρονται τας κρισολογίαις, με την κακή πίστη και την επιορία, τας φιλαινάδας τους, εκανόνισαν εις τον ίδιον καιρό και το λούσο και το άπλωσαν [...] Ο επαγγελματικός έστειλε το παιδί του να το κάμη δοτόρο, [...] με την ελπίδα γυρίζοντας να λάβη και τούτος επάγγελμα, και αν δεν είχε εδανειζότανε· τα δοτορικά εβγήκανε ως τόσο μόδα στα ύστερα και κάθε μεγάλο σπήτι, καθώς ήτανε υποχρεωμένον να έχη και το γαΐδαρό του έπρεπε να έχη και το δοτόρο του και από άλλο μέρος, για να πω την αλήθεια, δεν επερνούσε και τίποτα άλλο στον τόπο μας. Οι περισσότεροι εφεύγαν αγράμματοι και επηγαίνανε και εις την Ιταλία για να κάμουνε γλιγωρότερα [...] και έτσι για όσο αποβλέπει τα γράμματα οι περισσότεροι εγυρίζανε χειρότεροι από ό,τι εφεύγανε· εις τα ταξιδιά τους έχοντες όσα ηθέλανε ημπορούσανε να διασκεδάζουν και εκακομαθαίνανε και έτσι εγυρίζανε με τα μαθήματα οπού εμάθανε». *Ο Χωριάτης ο Κεφαλλονίτης, Φυλλάδιον Α. Προς τους πολιτικούς της Επτανήσου*, Αθήνα 1850, σ. 27-28). Βλ. και Τρ. Ε. Σιλαβενίτης, «Αντώνιος Φατσέας (1821-1872): ένας επτανησιακός σύνδεσμος», *Πρακτικά Η' Διεθνούς Παιονίου Συνεδρίου, Κύθηρα 21-25 Μαΐου 2006*, Τ. IV Β', Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών, Αθήνα 2009, σ. 38-39.

χία' με τις αναζητήσεις του ιταλικού έθνους' και αυτός' είναι ένας' επιπλέον λόγος' για' τη διατήρηση' των Ιονίων στο ιταλικό πολιτισμικό συνεχές. Η ένταξη' αυτή δεν θα' απειληθεί έως' ότου το ελληνικό εθνικό κέντρο θα' συγκροτηθεί ιδεολογικά' και θα' αποτελέσει σημείο φερέγγυας' αναφοράς' των αλύτρωτων ομογενών και εκείνων της' διασποράς. Η μεγάλη' εθνική Επανάσταση' του 1821 και η' δημιουργία' σύγχρονου' κράτους, γεγονός' που κόβει την ελληνική' ιστορία' στα' δύο, δεν είχε' στενό πολιτικό' αντίκρισμα' για' τους' Επτανησίους, καθώς' δεν άλλαξε' η' πολιτική της' προστασίας' που τους' απαγόρευσε τη συμμετοχή, θεσπίζοντας' εξοντωτικές' συνέπειες' για' όσους' περνούσαν' στις' τάξεις' των' αγωνιστών. Εκτός' από' αυτούς' τους' αγωνιστές-συνδέσμους' με' την Επανάσταση, οι Επτανήσιοι υποδέχτηκαν τους' κυνηγημένους' και τους' πρόσφυγες' του Αγώνα. Αλλά' στους' ιδρυτές' του ελληνικού κράτους' δεν περιλαμβάνονται οι Επτανήσιοι, αφού η' συμμετοχή τους' στον Αγώνα' δεν ήταν ομαδική, όπως' ίσχυσε' και για' άλλους' όμαιμους' αδελφούς, που χαρακτηρίστηκαν ετερόχθονες' και' επομένως' υπο-αντιπροσωπεύτηκαν' στους' νέους' πολιτικούς' σχηματισμούς,' ενώ η' φριχτή' απόρριψη της' καποδιστριακής' πολιτικής' πρότασης, που είχε' πλαισιωθεί και' από Επτανησίους, υποβάθμισε την, έτσι κι αλλιώς, αμφισβητούμενη' επτανησιακή' αξία' στο' εθνικό' χρηματιστήριο.'

Η επτανησιακότητα' και οι επιμέρους' νησιωτικές' τοπικότητες' δοκιμάζονται' μπροστά' στο αίτημα' συμμετοχής' στο εθνικό κέντρο καθώς' αυτό οδεύει στην κρυστάλλωση' της' ιδεολογίας' του και απαιτεί προσχώρηση' σε' νέες' συνειδητοποιήσεις,' όπως' είναι η' ιστορική συνέχεια, η' κοινή γλώσσα' και ο κοινός' πολιτισμός, η' συμμετοχή στους' αγώνες' του έθνους. Η ιταλοφωνία' και η' ιταλογραφία' είναι από τα' πρώτα' που έπρεπε' να' θυσιαστούν, και αυτές' ήταν πρακτική' κυρίως' των ανώτερων τάξεων,' που αν δεν νοσταλγούσαν τη' βενετική' κυριαρχία, προσπαθούσαν και πετύχαιναν να' διατηρήσουν σε' μεγάλο βαθμό τα' προνόμια' της' βενετικής' εποχής. Από την πολιτισμική' άποψη, τα' εμπόδια' ήταν ουσιαστικότερα, καθώς' η' ιταλοφωνία' και η' ιταλογραφία, όπως' σημειώθηκε, ήταν αναντικατάστατο όχημα' για τη' συμμετοχή στο' ιταλικό πολιτισμικό συνεχές, το μόνο ανοιχτό δυσμικό παράθυρο.'

Η μικρή συμμετοχή στους' αγώνες του έθνους' διαχρονικά' δεν μπορούσε εύκολα' να' δικαιολογηθεί, αφού οι αγώνες' των ελλαδικών κατά' των Τούρκων, υπερτερούσαν' σε' σύγκριση' με' τις' επτανησιακές' κινήσεις' κατά' των Φράγκων και των Βενετών' αλλά' και πρόσφατα' των Άγγλων. Αλλά' και η' συμμετοχή των Επτανησίων στην' Επανάσταση' του 1821 δεν μπορούσε' να' παρουσιαστεί ως' μεγάλη, αφού και ανοργάνωτη' υπήρξε' και τα' απογραφικά' της' στοιχεία' δεν είχαν' συγκεντρωθεί για' να' την' αναδείξουν. Ακόμη' και η' συμμετοχή' των Ιονίων στην πνευματική' διαχρονική' παρουσία του γένους' μπορούσε να' αμφισβητηθεί, παρ' όλες τις φιλότιμες προσπάθειες' των Επτανησίων χρονογράφων και γραμματολόγων να' περιλαμβάνουν και την ιταλόγραφη' παραγωγή' των απαριθμημένων λογίων.'

Όλα' αυτά, καθώς' πλησιάζουμε' τα' μέσα' του 19ου' αι.' και το' ριζοσπαστικό' κίνημα' στα' Επτάνησα' θα' σαλπίζει το ενωτικό σύνθημα' και θα' επιβάλει και στους' αντιδρώντες' ή' αδιάφορους' Επτανησίους' την' ανοχή' ή' τη' συμμετοχή,' και' στην'

Προστασία, όχι χωρίς αγώνες και αίμα, την τακτική της υποχώρησης, που θα καταλήξει στην αποδοχή της Ένωσης.

Η ετοιμασία των διαπιστευτηρίων για την είσοδο στον εθνικό νυμφώνα, με πρώτιστο κριτήριο τα εθνικά φρονήματα και τις πράξεις που αντιστοιχούσαν σε αυτά, είχε αρχίσει. Όσο το περιεχόμενό της θα γινόταν βαρύτερο, τόσο θα στηρίζονταν οι ελπίδες της ευπρεπούς παρουσίας και της διεκδίκησης ισοτιμίας στο νεωτερικό κράτος, που δεν αναγνώριζε μεσαιωνικούς τίτλους. Ο Ερμάννος Λούντζης είχε κατανοήσει (1856) πλήρως το αίτημα των καιρών: «[...] εν τωιαύτη εποχή, αρμόζει τό τε μνημόσυνον των τεθνεώτων και η καταγραφή της πολιτικής περιουσίας αυτών, ώστε, κατά την ειμαρμένην ώραν της συγκροτήσεως της μεγάλης ελληνικής οικογενείας, να μη παρασταθώσιν ως ακτήμονες οι κληρονόμοι αυτών».³¹

Υπήρχε όμως και η θετική και μαχητική προσέγγιση του διλήμματος των Επτανησίων, δηλαδή αν θα έμεναν στο πολιτικό πλαίσιο ενός έστω ολοένα μεταρρυθμιζόμενου προκτεκτοράτου ή θα επέλεγαν την ενσωμάτωση στο εθνικό κέντρο, καθώς και οι δύο λύσεις είχαν οπαδούς, αντιπάλους και αδιαφόρους. Όσοι πρωτοστατούσαν για την επιλογή της κάθε λύσης, έπρεπε να εξασφαλίσουν συμμαχίες, να θυσιάσουν παλαιότερες επιλογές και βολές και να αρθρώσουν ιδεολογικό λόγο για να στηρίξουν την επιδιωκόμενη λύση. Οι υποστηρικτές της Ένωσης έπρεπε να γνωρίσουν το εθνικό κέντρο και να πείσουν την ηγεσία του ότι αξίζουν οι Ιόνιοι υποστήριξης και ισότιμης υποδοχής, παρά τη διαφορετική πορεία πολλών αιώνων, τη μη συμμετοχή στους αγώνες του έθνους που βρέθηκε κάτω από την οθωμανική κατοχή, οργανώθηκε, εξεγέρθηκε, νίκησε και δημιούργησε το αναγνωρισμένο κράτος που πορευόταν με διαφορετικές ιδεολογικές συντεταγμένες. Να δικαιολογήσουν

31. Ερμ. Λούντζης, *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*, Αθήνα 1856, σ. ι'. Με τους ίδιους φόβους και έγνοιες κινήθηκε λίγο αργότερα ο Π. Χιώτης, *Περί Δημοτικής εν Ελλάδι γλώσσης*, Ζάκυνθος 1859, σ. 11-12, 247, 253-254: «Ακανθώδες μεν το έργον, ίσως και εκ πρώτης όψεως, τα εκφερόμενα πράγματα άπιστα εις τους αλλοδαπούς, οίτινες μηδέποτε επισκεφθέντες τον τόπον ημών, αλλ' ιδία ακοή τα περί διαλεκτικού ιδιώματος κρίνοντες, προδιατεθημένοι δε εκ προτέρας καταστάσεως πολιτικής και ηθικής, γνωμοδοτούσι, δυσφημούντες τους Επτανησίους ως φραγγοφώνους ή βαρβαροφώνους, και αφιλοκάλλους κατά την εθνικήν διάλεκτον. [...] Αι Ιόνιοι νήσοι πρώτη μερίς της Ελληνικής γης λαβούσα πολιτικήν ύπαρξιν μετά δουλείαν τωσούτων αιώνων, εγκανχάται και πρώτη εις Ελληνικάς πατραγαθίας και προγονικάς εκμιμήσεις. Καίτοι δε η μεν Ιταλική γλώσσα λαλείται υπό των ανωτέρων κλάσεων, και μεταχειρίζεται ως κυβερνητική καθ' όλην την πολιτικήν και διοικητικήν διαχείρησιν, η δε Ελληνική θεσπίζεται ως επικρατούσα, και εισάγεται εις νόμους τινάς και έγγραφα δημόσια, οι εν τοις σχολείοις της Επτανήσου διδάσκαλοι, και μέλη της Ιονίου τότε ακαδημίας τον Έλληνα λόγον εν συγγραφή και διδασκαλία καλλιεργούσι και πλουτίζουν. [...] αδικείται τα μείζω ο Επτανήσιος ποιητής και δημότης χλευαζόμενος ως μιζοβάρβαρος και διεφθαρμένος την Ελληνικήν φωνήν, ενώ ως συναισθάνεται και αυτός το Ελληνικόν αίμα κυκλοφορούν εις τας φλέβας της γενεάς του, και συμμετέχων εκ των αυτών παθημάτων και δόξης της Ελληνικής τύχης, επεφάνη διά των μεγαλοφώνων ανδρών του όχι μικρός συνεργάτης εις το Ελληνικόν μεγαλείον, και ελάλησε και έγγραφε την αυτήν γλώσσαν, καθ' όσας μεταβολάς έπαθεν αύτη εις το σύνολον των εθνικών περιπτώσεων».

την πειθαρχημένη συμμετοχή των ανώτερων τάξεων της Επτανήσου στη διαχείριση της βενετικής εξουσίας, κάποτε τον εξιταλισμό τους και την αποκλειστική ιταλοφωνία τους: το προικισύμφωνο έπρεπε να συνταχθεί και το ένδυμα γάμου αφορούσε σε όλο τον ιόνιο πληθυσμό, αλλά οι ηγετικές του τάξεις έπρεπε να απαντήσουν, με πρώτη, αυτή τη φορά, την πνευματική ελίτ, η οποία ανέλαβε να εισηγηθεί νέο ιδεολογικό σχήμα για τους Επτανησίους και χρειάστηκε κατά την επεξεργασία του να θυσιάσει τη συμμετοχή της στο ιταλικό πολιτισμικό συνεχές, να δημιουργήσει γέφυρες και να στείλει συνδέσμους στο εθνικό κέντρο και να αναγνωρίσει το ιόνιο παρελθόν με τα ερωτήματα της ιστορικής συνέχειας, της αναφομοιώτης εθνικής συνείδησης, της συμμετοχής στους αγώνες του έθνους, της καθαρότητας της γλώσσας, της διατήρησης των ηθών και εθίμων, του λαϊκού πολιτισμού και των μνημείων του λαϊκού λόγου και της προσωπικής δημιουργίας.

Αν θέλαμε ένα παράδειγμα για το συσχετισμό στη διαχρονία της ιταλοφωνίας και της ελληνοφωνίας, το παράδειγμα της ιόνιας Ιστοριογραφίας μάς δίνει εικόνα ανάγλυφη.³²

Μοναδικό έργο ιστορίας των Ιόνιων Νησιών, που καλύπτει τη μικρή δραματική περίοδο των μεγάλων αλλαγών 1797-1801, είναι το *Memorie storiche sulla fondazione della Repubblica Ionica ossia delle Sette Isole Unite*, τυπωμένο στο Μιλάνο το 1802, του Κυθήριου επαναστάτη και ήδη εξόριστου Giorgio Paulini. Είναι μια ιστορία του βιωμένου σύντομου χρόνου αυτών που έγιναν και εν πολλοίς δεν υπάρχουν πια.³³ Το επόμενο έργο θα τυπωθεί στην Αθήνα το 1856, γραμμένο ελληνικά από ένα σχεδόν αποκλειστικά ιταλογράφο, το Ζακυνθινό σπουδαίο ιστορικό Ερμάννο Λούντζη, με τίτλο *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*. Ο συγγραφέας προσαρμόστηκε στο αίτημα της ελληνογραφίας των καιρών και των φίλων του, έστω και αν οι δυνάμεις του στα ελληνικά ήταν περιορισμένες και γι' αυτό χρειάστηκε η συνδρομή έξι λογίων πρώτης γραμμής για να το φέρει σε πέρας. Αυτό το έργο θα επανεκδοθεί ιταλικά, δύο χρόνια μετά, αλλά και όλα του τα έργα ως το 1863 θα δημοσιευθούν ιταλικά: «Καλόν ήθελεν είσθαι αν το ήθελεν γράψει εις την γλώσσαν μας... Αγαπώ και σέβομαι το Πανελλήνιον αλλά τι το θέλετε παιδιά μου γράφω ιταλικά και θεραπεύεται η ψυχή μου», γράφει στα παιδιά του από τη Ζάκυνθο το 1859.³⁴ Θα ακολουθήσει το 1863 ο Παναγιώτης Χιώτης, ο κατ' εξοχήν

32. Βλ. την ανακοίνωση του Δημήτρη Αρβανιτάκη, που προηγείται και παρουσιάζει το θέμα. Επίσης τη θεματική ενότητα «Επτανησιακή Ιστοριογραφία και Γραμματολογία 16ος-20ός αι.» με τις μελέτες των Τρ. Ε. Σκλαβενίτη, Δημ. Αρβανιτάκη, Ζήσ. Χ. Συνοδινού, Γ. Κουμπουρλή, Ελ. Μπελιά, Κ. Λάππα και Γ. Ανδρειωμένου, *Πρακτικά Ζ' Πανιονίου Συνεδρίου*, ό.π., σ. 79-208. Για όσα υποστηρίζονται εδώ, αντιστοιχίες υπάρχουν στις σ. 87-88.

33. Δημ. Αρβανιτάκης, «Τάσεις στην ιστοριογραφία του ιόνιου χώρου (17ος-αρχές 19ου αι.)», *Πρακτικά Ζ' Πανιονίου Συνεδρίου...*, ό.π., σ. 106-107.

34. Ζήσ. Χ. Συνοδινός, *Αρχαία Οικογένεια Λούντζη. Ενετήριο*, Πρόλογος Νίκιας Λούντζης, Περίπλους, Αθήνα 2004, σ. 210 [= *Πρακτικά Ζ' Πανιονίου Συνεδρίου...*, ό.π., σ. 139].

τηση του εθνικού κέντρου και της ιδεολογίας του, μπορούν να συνδεθούν με την πολύχρονη περίοδο σιωπής, από τα τέλη της ιταλογραφίας ως την αρχή της ελληνογραφίας έργων επτανησιακής ιστοριογραφίας.

Τελειώνοντας, λίγες λέξεις ακόμη για την Αγγλική Προστασία: προσπάθησε στις μεγάλες γραμμές της πενήνταχρονης πολιτικής της να αποφύγει τη συνταγματική επιταγή για την ελληνοφωνία, καθώς σωστά εκτιμούσε ότι ήταν κεφαλή γωνίας της ελληνικής εθνικής οικοδομής. Κρυπτόμενη πίσω από τα πρακτικά προβλήματα που θα δημιουργούσε η κατάργηση της ιταλικής, δικαιολογούσε τις αναβολές, υπερθεματίζοντας με ρητορικές προσεγγίσεις την ελληνοφωνία. Σε δυσκολότερες ώρες, όπως το 1842, ο λόγος των εκπροσώπων της γινόταν προκλητικός και αυθάδης: «Πρόκειται να ιδώμεν αν ούτος ο λαός είναι ελληνικός. Κατά τον συνταγματικόν χάρτη τούτο είναι Κράτος Ιόνιον. Και ποία άλλη είναι η νόμιμος γλώσσα σας ή η Ιταλική;».³⁶

Το ενωτικό κίνημα, για να επιτύχει το σκοπό του, που δεν βρίσκω συντομότερη διατύπωση γι' αυτόν από εκείνη του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη το 1862, «έχομεν ανάγκην εθνότητος, έχομεν ανάγκην μέλλοντος»,³⁷ οδήγησε όλες τις παραμέτρους του προβλήματος σε έναν τελεσφόρο συμβιβασμό. Για το πρόβλημα της γλώσσας που εξετάσαμε, οι χαμένοι ήταν οι ιταλόφωνοι και ιταλογράφοι, καθώς είχαν μείνει για πενήντα χρόνια χωρίς πολιτικό και ιδεολογικό κέντρο, με μόνο στήριγμα το ιταλικό πολιτισμικό συνεχές, για το οποίο θρήνησαν λιγότερο από όσο άξιζε οι Επτανήσιοι και περισσότερο οι Ιταλοί με επικεφαλής τον Τομμαζέο, που το θεώρησε κάτι σαν πατροκτονία. Για τους Άγγλους, που έχαναν, χρόνο το χρόνο, την πολιτική νομιμοποίηση στα Επτάνησα, η στήριξη της ιταλοφωνίας ως ανάχωμα στην ελληνοφωνία ήταν πλέον δευτερεύον. Οι Επτανήσιοι, που χάρηκαν για την κατάκτηση της ελληνοφωνίας, δεν συνειδητοποιούσαν, πλην εξαιρέσεων, ότι η χαμένη μάχη για τη δημοτική γλώσσα κατά τις δεκαετίες του 1820 και του 1830, με το φαινόμενο της διγλωσσίας να είναι και επτανησιακό, τους έβαζε σύμφωνους στον κύκλο του οξύτερου εθνικού γλωσσικού ζητήματος. Αλλά αυτό ήταν δευτερεύον εκείνα τα

36. Σ. Κ. Παπαγεωργίου, «Θεόδωρος Καρούσος (1810-1876)», *Παρουσός* 1 (1877) 243. Αναφορά Θ. Καρούσου. *Προς τον έντιμον Υπουργόν των Οικονομικών*. [Στο τέλος:] *Εν Αργοστολίω Κεφαλληνίας τη 26η Οκτωβρίου 1866. Τυπογραφείον Ο Ποσειδών 1871*, 9 σ. εκθέτει τη θητεία του ως δασκάλου στην Κεφαλονιά από το 1832 και τους αγώνες του για την επικράτηση της ελληνικής γλώσσας και ζητά σύνταξη γήρατος.

37. «Έχομεν ανάγκην εθνότητος, έχομεν ανάγκην μέλλοντος, και ουχι ελεημοσύνης. Θέλομεν ν' αφήσωμεν εις τα τέκνα μας κληροδότημα αντάξιον της καταγωγής και των δικαιωμάτων μας. Θέλομεν να εργασθώμεν και ημείς προς ανέγερσιν του νέου κοινωνικού οικοδομήματος». (Αρ. Βαλαωρίτης, «Αγόρευσις κατά την Συνεδρίασιν της 13/25 Μαρτίου 1862 της Α' Συνόδου της ΙΒ' Ιονίου Βουλής κατά την συζήτησιν επί της απαντήσεως εις το εναρκτήριο της Συνόδου διάγγελμα του Αρμοστού, συζήτησιν καθ' ην προέκυψεν η μεταβολή των περι Ενώσεως ιδεών του προέδρου της Βουλής Η. Ζερβού», Α. Βίος, *Επιστολές και Πολιτικά Κείμενα*, Φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης – Νίκη Λυκούργου, Ίκαρος, Αθήνα 1980, σ. 363.

χρόνια που η ίδια η ηγεσία, το ριζοσπαστικό κίνημα, αναγκάζονταν να θυσιάσει στο βωμό της Ένωσης την αριστερή, την κοινωνική του πλευρά.

Με την ανακοίνωση αυτή ολοκληρώνεται η ενότητά μας «Πολιτισμικές εκφράσεις της επτανησιακότητας», στην οποία αναζητήσαμε τις συνιστώσες της επτανησιακής ταυτότητας ή τις επτανησιακές ταυτότητες από το 17ο αι. ως την Ένωση. Οι Επτανήσιοι θα εισέλθουν στην εθνική σκηνή με κλονισμένα πολλά από τα ιδεολογικά οικοδομήματα και τις πολιτισμικές εκφράσεις της πορείας τους, ίσως και χάριν της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, για την οποία μαθήτευσαν δεκαετίες και πίστεψαν ότι ήταν η μοναδική λύση. Από την επομένη άρχισε ο αγώνας της αφομοίωσης, που δεν θα της αρκέσει ένας αιώνας για να ολοκληρωθεί, με προθυμίες αλλά και αντιστάσεις. Σε αυτή την πορεία, η επτανησιακότητα φαινόταν για τους Ιονίους άλλοτε δύναμη για την ισότιμη ενσωμάτωση, άλλοτε όπλο για την ώρα των αδικιών και κάποτε ψυχολογικό καταφύγιο για τις ώρες της αδιέξοδης αναδίπλωσης.

ABSTRACT

The slogan of liberty, independence and the resurrection of the Ancient Greek heritage, with which the French Republicans accompanied their arrival in the Ionian Islands in 1797 brought about hitherto unprecedented transformations in the political conscience, with the nationalist issue as catalyst and, despite the shifts and backtracking of the six decades intervening until Union with Greece in 1864, Ionian liberties were not revoked, although means were always found by the rulers and collaborating classes. The successive rulers (French Republicans; Russo-Turks; Imperialist French; British) did not annex the Ionian Islands, nor did they impose an ideology generally accepted, in the aftermath of the fall of the Venetian domination. The Ionian Islands remained in the sphere of the Italian cultural continuum that had been created up until the eighteenth century and the rulers, albeit constitutionally accepting the consolidation of Greek as the first language, postponed its general use for 50 years, on the pretext of practical reasons and resorting to the facility and readiness of the upper classes to use Italian, due to habitual private tutoring at home and university studies in Italy. The patriotic and radical forces exerted pressure at every expedient instance for the acquisition of political liberties and the generalization of use of Greek in administration and justice, wherein they found a powerful

and determining ally in the outbreak of the 1821 Revolution and the establishment of the Greek state which signalled the maturity of the political will of Ionian islanders to be incorporated in the national centre. From the end of the 1840s, the radical movement trumpeted the watchword of Union, carrying along with it the consolidation of the Greek language, to the detriment of spoken and written Italian, which went into decline. The Greek language became the first appanage for incorporation into the national body.